

XV. YÜZYIL MUTASAVVIFLARINDAN CEMÂL-İ HALVETÎ'NİN MESNEVÎLERİNDE MESNEVÎ KAYNAKLI HİKÂYELER

Leylâ Alptekin SARIOĞLU*

ÖZ¹

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, şahsiyeti ve eserleri ile Türk edebiyatını yönlendirmiş büyük bir şahsiyettir. Onun büyük eseri *Mesnevî*'de yer alan hikâyeler kendisinden sonraki dönemlerde yazılan eserlerde sıklıkla kullanılmıştır. İşte *Cevâhirü'l-kulûb*, *Beyân-ı Çeng-nâme*, *Risâle-i Teşrîhiyye*, *Risâle-i Fakriyye* ve *Risâle-i Sûfîyye* adlı beş tasavvufî mesnevî kaleme alan ve XV. yüzyıl Türk tasavvuf edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Cemâl-i Halvetî, bu mesnevîlerden *Cevâhirü'l-kulûb*, *Risâle-i Fakriyye* ve *Risâle-i Sûfîyye*'de *Mesnevî*'den aldığı hikâyelere yer vermiştir. Cemâl-i Halvetî mesnevîlerini tasavvuf hakkında bilgi vermek, tasavvuf yoluna meyletmiş bir kimseye ışık tutmak ve yol göstermek maksadıyla kaleme aldığı için mesnevîlerinde temel tasavvufî kavramların bazılarını izah etmiştir. Mesnevîlerde anlatılan konunun veya tasavvufî kavramın izahını kolaylaştırmak ve okuyucunun daha iyi anlamasını sağlamak amacı ile temsil, hikâye ve tevellere sıklıkla yer verilmiştir. Bu makalede, adı geçen üç eserde yer alan *Mesnevî* kaynaklı hikâyelere değinilecek, bu hikâyeler verilen örnek beyitler ile özetlenecek ve bu bağlamda Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Cemâl-i Halvetî üzerindeki tesiri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, mesnevî, hikâye, Cemâl-i Halvetî, dervişlik.

*Dr., MSGSU, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
leylaalptekin@gmail.com

¹ Bu makale, Leylâ Alptekin Sarioğlu, *Cemâl-i Halvetî'nin Tasavvufî Mesnevîleri (Metin-İnceleme)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2013'ten faydalanılarak hazırlanmıştır.

XV. CENTURY DJAMÂL-I KHALWATÎ'N OF SUFIS IN THE MATHNAWÎ MASNAVI WELD TALES

ABSTRACT

Mavlânâ Djalal al-Dîn Rûmî is a grand character who lead Turkish Literature by his personality and works. The stories in his unique work *Mathnawî*, are used frequently after his lifetime. So Djamâl-ı Khalwatî who is one of the prominent names in the XVth. century Turkish sufi literature, wrote five masnavis named *Djawâhir al-Kulûb*, *Beyân-i Cheng-nâma*, *Risâla-i Tashrihiyya*, *Risâla-i Fakriyya* ve *Risâla-i Sûfiyya*. He used the stories which he learned from *Masnavi* in his works *Djawâhir al-Kulûb*, *Risâla-i Fakriyya* ve *Risâla-i Sûfiyya*. The works of Djamâl-ı Khalwatî were written to explain the main features of tasawwuf, to enlighten and to lead the person who want to join tasawwuf movement. For this reason in his works he explained some of the main concepts of tasawwuf. He frequently used stories, representations and interpretations in order to explain the subject of his works or some of the concepts of tasawwuf and by this way he simplified his works for the sake of readers. In this study the stories taken from *Mathnawi* in these mentioned works of Djamâl-ı Khalwatî will be examined and the effect of Mawlânâ on Djamâl-ı Khalwatî will be explained.

Key Words: Mavlânâ, short story, Djamâl-ı Khalwatî, asceticism.

Züht ve riyazet, aşk ve melâmet, vahdet-i vücud ve irfan tavırlarını şahsında birleştirmiş gerçek bir sufî olan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (ö. 1273), Türk edebiyatında mühim bir yere sahiptir.² Onun tesiri yaşadığı yüzyıldan başlayıp günümüze kadar gelmiştir.³ Mevlânâ'nın, şahıs olarak edebî eserlerde yer alması oğlu Sultan Veled (ö. 1312)'le başlamıştır.⁴ Sultan Veled yazdığı eserlerinde *Mesnevî* tesirinin görüldüğü ilk şair olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵

Mevlânâ ve eserleri, XIV. asra geldiği zaman başta Yunus Emre olmak üzere devrin hemen bütün şairleri tarafından şiirlere konu edilmiştir.⁶ Gülşehrî, Şeyyad İsa, Elvan Çelebi, Kastamonulu Şâzi, Kirdecî Ali, İzzetoğlu, Meddâh Yûsuf bunlardan bazılarıdır.⁷

Mevlânâ'nın ve özellikle *Mesnevî*'sinin tesiri Türk edebiyatında yüzyıllarca devam etmiş, Nefî'den Şeyh Gâlib'e ve hatta günümüze kadar gelmiştir.⁸ Şairler eserlerinde ya *Mesnevî* beyitlerine ya da ondan hikâyelere yer vermişlerdir. Bu sebeple *Mesnevî*'nin Türk edebiyatının yönlendirilmesinde ayrı bir yeri vardır.⁹

Mevlânâ'yı XIV. yüzyılın şairleri izlemektedir. İlk beyitlerle, ardından hikâyelere yer verilmesiyle başlayan bu tesir, sonraları *Mesnevî* tercümeleri ve şerhleri ile günümüze kadar gelmiştir.¹⁰ *Mesnevî*'den ilk

² A. Azmi Bilgin, "Mevlana ve Çevresi", *Çağdaşımız Mövlana*, Bakı-'Oğuz Eli'-2008, s. 38.

³ Kemal Yavuz, "Türk Edebiyatında Mesnevî'den İlk Tercüme Hikâyeler ve Bazı Dikkatler", *Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni*, 15-17 Aralık 2001, s. 355.

⁴ Yavuz, *a.g.m.*, s. 356.

⁵ Amil Çelebioğlu, "XIII-XV (İlk Yarı) Yüzyıl Mesnevîlerinde Mevlâna Tesiri", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1998, s. 29-34; Âmil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevî (XV. yy. 'a kadar)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999, s. 35-36.

⁶ Çelebioğlu, *a.g.m.*, s. 29-34.

⁷ Çelebioğlu, *a.y.*

⁸ Yavuz, *a.g.m.*, s. 356.

⁹ Yavuz, *a.y.*

¹⁰ Yavuz, *a.y.* Ayrıntılı bilgi için bkz. İsa Çelik, "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin Tercüme ve Şerhleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 19, Erzurum 2002, s. 71-93; Ahmet Topal, "Mesnevî'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 14, S. 32, 2007, s. 39-51; Şener Demirel, "Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 5, S. 10, 2007, s. 469-504; İsmail Güleç, "Mevlana'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler", *İlmî Araştırmalar Dil ve Edebiyat İncelemeleri*, 22 (Güz 2006), s. 135-154; Hasibe Mazioğlu, "Mesnevî'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri", *Bildiriler, Mevlâna'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlâna Semineri 15-17 Aralık 1973*, Ankara, s. 275-296; Ahmet Kartal, "İslâmî Türk Edebiyatına Tesiri Bakımından Mevlâna Celâleddin-i Rûmî", *İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu*, İstanbul 2012, s. 55-97.

tercüme hikâyeler Gülşehrî (ö.1335) ile başlamıştır.¹¹ Gülşehrî, başka eserlerin yanı sıra *Mesnevî*'den hikâyeler de almıştır.¹²

Âşık Paşa (ö. 1332)'nin büyük eseri *Garîbnâme*'de *Mesnevî*'de geçen "Üzüm almak isteyen dört adam" adlı bir hikâyeye bulunmaktadır.¹³ XV. yüzyıl şairlerinden Ahmed Hayâlî (ö. 1470)'nin *Ravzatü'l-envâr* adlı mesnevîsinde yer alan on altı hikâyeden ikisi *Mesnevî*'dendir.¹⁴ Yine aynı yüzyılda Tebrizli Ahmedî'nin *Esrâr-nâme*'sinde yer verilen üç hikâyeye de *Mesnevî* kaynaklıdır.¹⁵

Dede Ömer Rûşenî (ö. 1487)'nin *Çobannâme*'si de *Mesnevî*'deki "Mûsâ-Çoban hikâyesi"nin serbest çevirisidir.¹⁶ Burada bir de Rûşenî'nin, adını eserin başındaki bir miskin ile karınca arasında geçen hikâyeden alan *Miskinnâme* adlı eserine değinmek yerinde olacaktır.¹⁷

Bunların yanında, Germiyanlı Ahmedî (ö. 1412) *İskender-nâme*, Hatiboğlu *Letâyif-nâme*, Bedr-i Dilşâd (XV. yy) *Murâd-nâme*, Şeyhî (ö. 1431?) *Hüsrev ü Şirin*, Ârif (ö. 1438'den sonra) *Mürşidü'l-ibâd*, Zâîfî (XV. yy) ise *Gazavât-ı Sultan Murad Han* isimli eserlerinde *Mesnevî*'den kimi hikâyeler ve beyitler tercüme etmişlerdir.¹⁸

XV. yüzyıl mutasavvıflarından Cemâl-i Halvetî (ö. 1497) de mesnevîlerinde Mevlânâ'yı takip etmiş, *Mesnevî*'den hikâyelere yer vermiştir. Cemâl-i Halvetî'nin toplam 5963 beyitten oluşan mesnevîleri, mecmûada yer aldığı sıra ile: *Cevâhirü'l-kulûb*, *Beyân-ı Çeng-nâme*, *Risâle-i Teşrihiyye*, *Risâle-i Fakriyye* ve *Risâle-i Sûfiyye*'dir.¹⁹

¹¹ *Gülşehrî'nin Mantku't-Tayr'ı (Gülşen-nâme) Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma*, (Haz. Kemal Yavuz), Kırşehir Valiliği Yay., Ankara 2007, C. I, s. XXIV.

¹² Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi*, s. 49.

¹³ Emine Yeniterzi, "Klasik Türk Edebiyatı Ahlâkî Mesnevîlerinde Mevlâna'dan İzler", *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu*, SÜSAM Yay., Bildiriler Serisi 1, 2007, s. 13. Ayrıca adı geçen hikâyeye için Bkz. Âşık Paşa, *Garib-nâme*, (Haz. Kemal Yavuz), Türk Dil Kurumu Yay., C. I/1, Ankara 2000, s. 139-151.

¹⁴ Yeniterzi, *a.g.m.*, s. 13-14. Bkz. Derviş Hayâlî, *Ravzatü'l-envâr*, (Haz. M. Fatih Köksal), Kitabevi Yay., İstanbul 2003 (Köksal, adı geçen kitapta, bu eserin Ahmed Hayâlî'ye ait olmadığını, bu asırda yaşamış kimliği meçhul, Derviş Hayâlî adlı başka bir şaire ait olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Köksal, *a.g.e.*, s. 3-6.

¹⁵ Yeniterzi, *a.g.m.*, s. 15.

¹⁶ Mustafa Uzun, "Dede Ömer Rûşenî", *DİA*, C. IX, İstanbul 1994, s. 82.

¹⁷ Uzun, *a.g.md.*

¹⁸ Çelebioğlu, *a.g.m.*, s. 29-53.

¹⁹ Cemâl-i Halvetî'nin tasavvufî mesnevîleri, Millî Kütüphane'de, 06 Mil Yz A 3264 numaralı yazmanın içerisinde. Söz konusu mecmûada, altı adet mesnevî bulunmakla beraber bu mesnevîlerden beşi Cemâl-i Halvetî'ye bir tanesi ise aynı dönemde yaşamış bir

İlk mesnevî olan *Cevâhirü'l-kulûb*'da kalplerin cevherleri ortaya çıkarılmaya çalışılırken ardında yer alan *Beyân-ı Çeng-nâme* adlı mesnevîde çengin hikâyesi üzerinden insana kibir ve gururdan uzak durması gerektiği öğütlenmiş, bedeni terk etmeden Allah'a giden yola adım atılmayacağı belirtilmiştir. Bu mesnevî, sade dili, basit anlatımı, hikâye ve temsiller içeren yapısı ile dikkat çekici olduğu gibi bir soluk alma yeri durumundadır. Zira *Beyân-ı Çeng-nâme*'nin ardından gelen *Risâle-i Teşrihiyye* adlı mesnevîde, İnşirah Suresi'nin işârî mahiyetteki tasavvufî tefsiri yer almaktadır. Mesnevî genel olarak insan kalbinin letaifinin nasıl açılacağı gibi zor bir konudan bahsetmektedir. Bu mesnevînin ardında yer alan *Risâle-i Fakriyye*'de tasavvufî bir kavram olan 'fakr'ın tarifi yapılmakta, bu tariften yola çıkılarak aslı vatana ulaşmada kişinin fakra erişmesi gerektiği dile getirilmekte ve bu yola girenlere hikâyeler yoluyla nasihatler verilmektedir. Son olarak da tüm bu mesnevîlerdeki gelişimin neticesi olarak 'sufî'nin kim olduğuna dair tanım ve hikâyeleri içeren *Risâle-i Süfîyye* yer almaktadır.

Cemâl-i Halvetî'nin mesnevîleri, tasavvuf hakkında bilgi vermek, tasavvuf yoluna meyletmiş bir kimseye ışık tutmak, yol göstermek maksadıyla kaleme alınmış, bu sebeple mesnevîlerde temel tasavvufî kavramların bazıları izah edilmiştir.²⁰ Mesnevîlerde anlatılan konunun veya

Halvetî şeyhi ve Cemâl-i Halvetî'nin de pîri olan Pîr Bahâeddin Erzincânî'ye aittir. Mecmûa içerisindeki son eser olan, 140b-158b varakları arasında yer alan ve 19 yapraktan oluşan, 816 beyitlik *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a*, bazı kaynaklarda Cemâl-i Halvetî'nin eserleri arasında gösterilmiştir (Bkz. Muharrem Çakmak, *Cemâl-i Halvetî Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Düşüncesi ve Cemâliyye Kolu*, (Atatürk Üniversitesi Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Erzurum 1999, s. 73; Müjgân Cunbur, "Çelebi Halife Cemal-i Halvetî'nin Hayatı ve Eserleri", *Aksaray ve Cemalettin Aksarayî Sempozyumu*, (Haz. Ruhi Özkanlı), Aksarayî Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 129). Ancak Ali Öztürk, bu eserin Halvetî'nin şeyhi Pîr Muhammed Bahâeddin Erzincânî'nin "*Makâmâtü'l-Ârifin ve Ma'ârifü's-Sâlikîn*" eserin adlı eseri ile benzerliğini ortaya koymuştur (Ali Öztürk, *XVI. Yüzyıl Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*, (AÜ SBE, Doktora tezi), Ankara 2003, s. 71). Cemâl-i Halvetî'nin sayılan ve ele aldığımız mecmuada onun eseri olarak kaydedilen eser, şeyhi Pîr Muhammed Bahâeddin Erzincânî'nin *Makâmâtü'l-Ârifin ve Ma'ârifü's-sâlikîn* adlı eserinin bir nüshasıdır. Müstensih veya Cemâl-i Halvetî'nin, Erzincânî'nin adının ve yazım tarihinin de bulunduğu bazı beyitlerini çıkarması, mesnevînin Cemâl-i Halvetî'ye ait olduğunu düşündürmüştür. *Makâmâtü'l-Ârifin ve Ma'ârifü's-sâlikîn* adlı eser yayımlanmış ve eser üzerine bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır (Bkz. Pîr Muhammed Erzincânî, *Makâmâtü'l-Ârifin ve Ma'ârifü's-Sâlikîn*, (Haz. Necdet Okumuş), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1992; Zaur Şükürov, XV. Asır Mutasavvıf Şairlerinden Bahaüddin Erzincânî ve Makâmâtü'l-Ârifin ve Ma'ârifü's-Sâlikîn Adlı Eseri, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2004).

²⁰ Sarioğlu, a. g. t., s. 176-375.

tasavvufî kavramın izahını kolaylaştırmak ve okuyucunun daha iyi anlamasını sağlamak amacı ile temsil, hikâye ve tevellere sıklıkla yer verilmiştir.

Cevâhirü'l-kulûb'da Şeyh Cüneyd'in baktığı bir kimsenin canını teslim etmesi hakkındaki “*Hikâyet*” (658-678), “*Beyân-ı Hâlet-i Resûl-i Rabbü'l-âlemin*” (679-694), Şeyh Şehâbettin hakkında bir “*Hikâyet*” (753-787), “*Hikâyet-i Sultân Mahmûd-ı Gaznevî*” (935-968), Hallac-ı Mansur ile ilgili başlıksız bir hikâye (1009-1115) olmak üzere 5 hikâye ve harflerin sırlarına dair “*Temsilât*” (222-338), “*Beyân-ı Kânûn-nâme*” (1695-1978), “*Beyân-ı Hâl-i Nây*” (1979-2260), tutinin insan gibi konuşmasındaki hileyi açıklayan “*Temsil*” (2261-2298) başlıkları altında 4 temsil bulunmaktadır.

Beyân-ı Çeng-nâme'de çengin aslından bahseden hikâye (92-427) ve Hz. Yahya'nın şehit edilmesinin hikâyesi (524-556) olmak üzere 2 hikâye ve haftanın günleri ile kalbin tavırları ve dervişin hâlleri arasında irtibat kurulduğu “*Temsilâtü'l-ebdân ve Etvâru'l-kulûb*” üst başlığı altında 7 adet temsil yer almaktadır (474-618).

Risâle-i Teşrîhiyye'de ise gezegenler ve kalplerin tavırlarının temsiline anlatıldığı “*Temsilât-ı Etvâru'l-kulûb*” üst başlığı altında 7 adet temsile yer verilmiştir (461-633).

Risâle-i Fakriyye adlı mesnevîde “*Hikâyet-i Hâce Bâ-Tûtî*” (259-330), “*Hikâyet-i Tarîkü's-salât*” (331-413), “*Hikâyet-i Vasiyyet-i Emîr be evlâd alâ Temsili Etvâru'l-kulûb*” (414-527), “*Hikâyet-i Nasihat-i Lebin*” (528-609), Hz. Musa'nın hilmi hakkında bir “*Hikâyet*” (610-642), “*Hikâyet-i Mûsâ aleyhi's-selâm*” (643-677), “*Hikâyet-i Çûbân*” (678-803), “*Hikâyet-i Gürg ü Şîr u Rubah*” (804-900), “*Hikâyet-i Müezzîn der-Şehr-i Bağdâd*” (901-990), “*Hikâyet-i Cârîye*” (991-1099), “*Hikâyet-i Merd-i Fâsık*” (1100-1251), “*Hikâyet-i Mancınık*” (1252-1344) ve “*Hikâyet-i Merd-i Sâlih*” (1345-1412) başlıklı 13 adet hikâye bulunmaktadır.

Son mesnevî olan *Risâle-i Sûfiyye*'de ise “*Hikâyet-i Fâsık-ı Şûm*” (215-267), “*Hikâyet-i Hâkim*” (270-298), “*Hikâyet-i Sâ'il*” (297-320), “*Hikâyet-i Yahyâ Kuddise Sırruhu Zümürriid ki Dîdeş Der-vâkı'a*” (328-350), “*Hikâyet-i İ'sâ 'aleyhi's-selâm*” (367-453), “*Hikâyet-i 'Ömer bin Hattâb Radiya'llâhu 'anh*” (454-483), “*Hikâyet-i Emîrû'l-mü'minîn*” (484-565), “*Hikâyet-i Ebî Hüreyre Radiya'llahu 'anh*” (566-606), dervişin rüyasında gördüğü üç akçeyi hemen sadaka olarak vermesi hakkında bir “*Hikâyet*” (607-643), “*Hikâyet-i Dervîş*” (644-689), “*Hikâyet-i Emîr*” (689-801), bir kadının isteği üzerine küfre giren adamın anlatıldığı “*Hikâyet*”

(800-863) ve “*Hikâyet-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm*” (866-898) olmak üzere 13 hikâye yer almaktadır.

Kısaca *Cevâhirü’l-kulûb* adlı mesnevîde 5 hikâye ve 4 temsil, *Beyân-ı Çeng-nâme*’de 2 hikâye ve 7 temsil, *Risâle-i Teşrihiyye*’de 7 temsil, *Risâle-i Fakriyye*’de ve *Risâle-i Sûfiyye*’de 13’er hikâye bulunmaktadır. Yani 5 adet mesnevîde bulunan 33 hikâye ve 18 temsil bize Cemâl-i Halvetî’nin tahkiye üslubuna verdiği önemi göstermektedir. Bu anlatılardan 5 tanesi *Mesnevî*’den alınmıştır:

1. “*Hikâyet-i Sultân Mahmûd-ı Gaznevî*”
2. “*Beyân-ı Hâl-i Nây*”
3. “*Hikâyet-i Çübân*”
4. “*Hikâyet-i Gürg ü Şîr u Rubah*”
5. “*Hikâyet-i Emîr*”

Cevâhirü’l-kulûb’da yer verilen “*Hikâyet-i Sultân Mahmûd-ı Gaznevî*” adlı hikâye, *Mesnevî*’nin V. cildinde yer alan “*Ayaz, çarık ve abasını bir hücreye koyup koca bir kilitle kapısını iyice kapattığından yoldaşlarının o hücrede Ayaz’ın defnesi olduğunu sanmaları*” başlıklı hikâyenin tercümesidir.²¹ Mevlânâ bu hikâyeyi 305 beyitte anlatırken Cemâl-i Halvetî hikâyeyi 33 beyitte anlatmıştır.²²

Cevâhirü’l-kulûb’da yer aldığı şekli ile hikâye şöyledir: Geçmiş zamanda adı Mahmud olan ve Bağdat’ta oturan kalem sahibi bir emir vardır. Onun hükmü altında pek çok insan bulunur. Kendisinin Ayas adında bir kulu vardır. O kul, padişahının gözünde iyi ve akıllı bir kimsedir. Her seher vakti Ayas’ın odasına gizlice gittiğini ve odasında bir hazine sakladığını duyan şeyh, Ayas’ın gizlediği bir şeyler olduğunu düşünür ve durumu anlamak için onu çağırarak durumu izah etmesini ister (C.K. 935-943):

²¹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Şerîf, Tam Metin*, (Mütercim Süleyman Nahîfî), (Sadeleştiren Âmil Çelebioğlu), Timaş Yay., İstanbul 2007, s. 580-589.

²² Burada ve bundan sonra belirtilen beyit sayıları, hikâye ile ilgili öğütleri ihtiva eden beyitler de eklenerek hesaplanmıştır.

Var idi bir kulu_ anuñ adı Ayās
Ol zamānda ol idi maqbūl-i nās
Ḥāş idi şāhuñ katında ol kişi
‘Āqil idi fikrle işlerdi işi
Dām-ı ğafletden çıkarmışdı o pāy
Yürüyüp kılarıdı her bir yirde rāy
İrişicek her seher seyrāna_ o cān
Beyt-i maşşūsına varurdı nihān
Nā-gehān sem‘ine irişdi şehūñ
Genci vardur dinilir ol hem-rehūñ
Dönüp ol daḫı didi oḫuñ anı
Bize gelsün diyüvirsün kim kanı (C.K. 938-943)

Ayas, odasına gidip hazinesini gösterince şeyh şaşırır. Zira onun hazinem dediği, çarık, börk ve abadan ibarettir. Şeyh, onun sırrına erişemez ve bunun izahını ister. Ayas da şeyhin yüce makamına bu giysilerle geldiğini, bu lütufların kendisine, şeyhi sayesinde, Allah katından ulaştığı için hazine sayıldığını söyler (C.K. 944-960).

Varuban gösterdi genc ü kenzini
Göricek kıldı ta‘accüb şāh anı
Şāh irişimedi sırrına anuñ
Döndi Ayās`a didi nendür senüñ
Ḥikmetin şol çarukuñ gör gök ile
Pāke ma‘lūm eyle hem yir gök ile
Döndi didi kim eyā şāh-ı zamān
Görse kāfir yüzüñi bulur ĩmān
Ben kuluñ kim gelmişem işigüñe
Hem boyun tutup tıran kişi göge
Giye geldüm katuña bu tonları
Ḥaḫ katuñda virdi baña bunları
Cümle luḫfuñdur senüñ bu ‘izz ü cāh
Baña şüretde olan cümle i şāh (C.K. 954-960)

Hikâyenin ardından öğüt vermeye başlayan şair, tüm işi yapan, söyleyen, gören ve işiten Allah olduğu halde nefsin neden şımarıp azdığını sorar. Neticede Râzık olan Allah, insanı nutfeden yaratmıştır. Allah kişiden varlığını çekerse onun ardında sadece o nutfe kalır. İnsan bunu kendine daima hatırlatmalıdır (C.K. 961-968). *Cevâhirü'l-kulûb*'da yer verilen “*Hikâyet-i Sultân Mahmûd-ı Gaznevî*” adlı bu hikâye, *Mesnevî*'deki hikâyenin sadece olay örgüsü kısmını aktaran bir özeti olmakla beraber olay örügüsündeki şu farklarla dikkat çekmektedir:

**Mesnevî*'de Ayas'ın odasında bir şeyler gizlediğini duyan padişah, olayın aslını gizlice öğrenmek için bir emire, gece yarısı onun hücreni açmasını, hücrede ne varsa yağmalayarak, Ayas'ın sırrını ortaya çıkarmasını emreder.²³ Oysa *Cevâhirü'l-kulûb*'da Ayas'ın odasında bir hazine sakladığını duyan padişah, durumu anlamak için onu çağırır ve izah etmesini ister (C.K. 940-943).

**Mesnevî*'de padişahın Ayas'dan asla şüphe etmediği, maksadının etrafını imtihan ederek alay etmek olduğu, yine de gönlüne düşen vehim doğru çıkarsa Ayas'ın yine de onun makbulü olduğu söylenirken²⁴ hikâyenin *Cevâhirü'l-kulûb*'daki şeklinde bu ayrıntılar verilmemiştir. Ayrıca *Mesnevî*'de padişahın Ayas'a olan bağlılığı ve hisleri uzun uzadıya anlatılmış²⁵, *Cevâhirü'l-kulûb*'da ise bu sevgi birkaç beyitle ifade edilmiştir (C.K. 935-936).

**Mesnevî*'de padişahın emriyle gece yarısı Ayas'ın odasına giren emirler ve çavuşlar, duvarda asılı çarık ve abayı görünce bunu bir hile sanarak odanın her köşesini kazıp delik deşik ederler; bir şey bulamayınca yaptıklarına pişman olup utanç içerisinde padişahın yanına dönerler. Padişah, onların pişmanlıklarını anlayarak tövbelerini kabul eder, ancak layık oldukları cezanın Ayas tarafından kararlaştırılması gerektiğini ifade eder. Ayas da buna karşılık bütün fermanın padişahta olduğunu söyler.²⁶ Hikâyenin *Cevâhirü'l-kulûb*'daki şeklinde bu olaylar yer almamıştır.

Mesnevî'nin I. cildinde yer alan ve *Mesnevî*'nin özeti sayılan 36 beyitlik kısım²⁷, *Cevâhirü'l-kulûb*'da “*Beyân-ı Hâl-i Nây*” başlığı ile 281 beyitte ve şu şekilde ele alınmıştır: Şair, neye hâlini sorar. Ney de âşık olmayanın bu sırra ulaşamayacağını, aşk sırrının hayvan kulağı ile duyulmayacağını, hâlinin şerh etmenin imkânsız olduğunu söyleyerek halini anlatmayı reddeder (C.K. 1979-2003). Ney, şairin ısrarı üzerine aslının,

²³ Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 580.

²⁴ Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 580-581.

²⁵ Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 580-582.

²⁶ Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 586-589.

²⁷ Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 43-44.

sadece Allah'ın bildiği bir sır olduğunu söyler ve başından geçenleri anlatmaya başlar:

*Neyledüm ben der-neyistân iy fakîr
Kendümi gördüm ü görmedüm haķîr
Ben baña didüm [ki] her şey'den beni
'Âlî kıldı ol Kerîm ü ol Ğanî
Çünkü gördüm beni ğayrıdan yüce
Gördi lâyıķ Haķ beni ķahr u güce
Geldi andan şoñra başuma zevâl
Bî-nihâyetdür olunmaz şerh-i ħâl (C.K. 2004-2007)*

O, kamlılık içinde bir neydir. Benlik duygusuna esir olur ve Allah'ın kendisini her şeyden üstün kıldığını düşünerek kendisini başkalarından üstün görür. Ansızın bir adam gelir ve elindeki keskin silah ile ona vurur. Onu bulunduğu yerden alarak aşka esir olmuş bir esire satar. Aşka esir olmuş kimse çok mutludur ancak onun bağı dostlarından ayrı düşmenin verdiği ayrılık ateşi ile yanar. O kişi, eline bir keski alarak keskiyi onun karnına döne döne sokar ve bağırmı deler. Onu baştan aşağı yarıp sağlamca sarar (C.K. 2008-2060).

*Ayrulık dostdan ħuşüşâ iy kişi
Hiç firâķa beñzemez bil bu işi
Kim ola kim ayrulıĝını anuñ
İsteye ol ola hem cānı cānuñ
Bişnev ĩn-ney çün ħikâyet mî-küned
Ez-cüdâyi-hâ şikâyet mî-küned²⁸
Sîne ħ âhem şerħa şerħa ez-firâķ
Tâ bigüyem şerh-i derd-i iştiyâķ²⁹
Haķķ'ı gören şoĝbetinden hiç irâķ
Olmañuz kim irmeye yarın firâķ
Bu za 'ıfden işidüñ bu pendi siz
Tâ ki tütî-vâr yeyesiz ķandı siz (C.K. 2032-2037)*

²⁸ Beyit, Mevlânâ'nın *Mesnevî* adlı eserinin ilk beyiti olup nesre çevirisi şöyledir: "Dinle, bu ney neler hikâyet eder, ayrılıklardan nasıl şikâyet eder." Mevlânâ, a.g.e., s. 43.

²⁹ Bu beyit, Mevlânâ'nın *Mesnevî* adlı eserinin üçüncü beyiti olup nesre çevirisi şöyledir: "İştiyak derdini şerhedebilmek için, ayrılık acularıyla şerha şerha olmuş bir kalb isterim." Mevlânâ, a.g.e., s. 43.

İnsanın neyi ağzına tutmasının nedeni o dervişin neye pek çok kelim söylemesindedir. Derviş gece gündüz ağlayıp inleyerek yeryüzünde gizli ve açıkta ne varsa neye anlatmıştır. Neyin sesini işitenlerde bazen zevk ve safa ortaya çıkmaktadır (C.K. 2063-2072).

Şair bu kısımda nasihata başlayarak “ölmeden önce ölme”yi tenbih eder. Neyin içini boşaltması gibi insan da nefsinin boşaltmazsa ona pek çok kahr ve bela ulaşır. Ölmeden önce ölmekten kasıt işte nefsin içini ney gibi boşaltmaktır. Allah’ın sırlarına ve nuruna ölmeden önce ölen kimse ulaşır. Ancak bunun için de kişiye tıpkı neyin içini boşaltan derviş gibi bir yoldaş gereklidir. Neyin hali, insana ders olmalıdır (C.K. 2073-2092).

*Ölmeden ölüñ didüğinden murād
İşbu sırdur añlasun biliş ü yād
Ölmeyince ‘ayn-ı Haqq esrārına
İrmedi hiç kimse_ anuñ envārına
Sen de iy mü’min ölegör ölmeden
Yire girip göze toprak tolmadan
Tā tecellī_ ide saña sırrı Hudā
Olmayasın tā ki sen andan cüdā
Bundan añlandı ki üstādsuz vücūd
Tebdīl olmaz kıılma öñünde sücūd
Çünkü mevt yolına gāşşāl olmasa
Bismil olmaz iy kişi ol yunmasa
Bes gerek olmağ kişiye bir refīk
Ola üstünde anuñ tā kalb raqīk
Ola iy gāfīl ki garq kılduñ vücūd
Ölmeden öl kim kabūl ola sücūd
Emr ider bunı saña ol h̄ āce bil
H̄ ācedür ol kuṭb-ı ‘ālem sırr-ı dil
Tālīb olan ṭuta bu pendi revān
Ölmeyen ḳatında yeg bundan hemān (C.K. 2082-2091)*

Şair, neye aslının ne olduğunu sorar: Ney, Allah’ın emri ile vatamı terk ederek nice menzil geçer. Ansızın bir kavim görür. O kavimden bazı

kimseler onun yanına gelerek ona kastederler. Onlardan biri onu ağzına alarak çiğner. O adamın karnında günler aylar boyunca kalır. Ağlar, inler. Sonra oradan çıkar. Kurtulduğunu düşünürken boğazına bir bıçak vurularak başı kesilir, postu çıkarılır ve parça parça edilir. Her bir parçası bir kişiye satılır. Sonra bir kişi gelip onu alır, suyun içinde her bir parçayı ayrı ayrı temizler. Onu bir ağaçtan bir diğer ağaca vurarak kurutur. Onu aşkın sırlarının söylendiği bir yere götürür ve o da aşkın sırlarına ulaşmayı diler ve sırlara ulaşır (C.K. 2093-2152). Öğüt kısmına geçen şair, Allah sırrına benlik ile ulaşılmayacağını, benlik sebebiyle başa çok bela geleceğini, kişinin her an hizmette bulunup kendisini hor ve hakir görmesi gerektiğini söyler. Şaire göre, ancak bu öğüdü tutanlar Adn cennetine ulaşacaklardır (C.K. 2153-2157).

*Yüzüni döndürme hıdmetden i cān
Tā tecellī kıla saña sırr-ı han
Çünkü benlik-ile esrār-ı İlāh
Zāhir olmaz vü olur rüy-ı siyāh
Benlik ucından nice nice belā
İrdi baña hıdmete_ anuñ-çun şalā
İderem seni vü senden işiden
Tuta bu pendi ki cennāt-ı ‘Aden
Ola iy tālib müyesser ölmeden
Gözlerüñe toz u toprağ ıolmadan (C.K. 2153-2157).*

Kişi, ölmeden önce ölmelidir. Zira ölmeyen kişiye Allah hayat vermez. Kişi, kibir, benlik ve hırsı bırakılmalı, yokluk ile yol temizlenmelidir. Çünkü hiç kimse varlıkla sevgiliyi göremez. Kişi, canını verirse vatanını bulabilir (C.K. 2158-2167). Öğütlerine devam eden şair, Allah’tan başka ilah olmadığını, var diyenin ise kâfir olacağını belirterek sözlerine devam eder. Allah’ın yoluna teslim olunmalı, can verilmelidir ki can ve ten mahvolmasın. Allah âşığı olan talip, başka bir şeyi yâr edinmemeli, izzet ile nefsinin öldürmelidir. Bunu yapan kişinin kıyamet günü yüzü ak olur. Şair bunun ardından bu öğütlerin tutulması gerektiğine dair ifadelerle yer vermiştir (C.K. 2168-2198). Akıllı olan kimse için bu kadar açıklamanın yeterli olduğunu söyleyen şair, akıllı olmayan kimsenin yolu bilemeyeceğini, hak ve batılı ayıramayacağını, Allah’ın varlığının ancak akıl

ile bulunacağını ifade eder. Aşka giden yol akıl ile bulunabilir. Fânî fânî olursa bâkî olan ortaya çıkabilir (C.K. 2199-2215).

*Kâfidür şerh aña kim ‘âkîl ola
 Hişse almaz şol kim ol cāhil ola
 Düşdi gönülüne [ki] bundan bir yire
 Eyleyem cāndan sefer diyem nire
 Çünkü ‘aql-ıla kadem cān milkine
 Cān başar girer ol ‘ārif silkine
 ‘Aklı olmayan ne bilsün yol nedür
 Hağ u bâtıl şağ u şayru şol nedür
 ‘Aql-ıla bilindi Hağğ’uñ varlığı
 ‘Aql ile derk oldı anuñ barlığı
 ‘Aql-ıla insān kadem nefis milkine
 Başdı kıldı kaşd o hāli ilüñe (C.K. 2200-2205)*

Ölmeden evvel ölmeyi tembih eden şair, bir şeyh bularak ona bağlanmak, benlik ile adım atmamak, nefsi zelil ederek Allah’a ulaşmak yolunda öğütlerine devam eder (C.K. 2216-2232).

Görünen ve görünmeyen ne varsa Allah’tandır. Gafiller görünüşe bakarak bire iki demişler, batıla uyup hakkı bırakmışlardır. Allah yolunda can vermek için mert bir can gereklidir. Evliyanın mertleri, mert olmayana mert demezler. Kişi mert olmalı fânî olmayıp bâkî kalmalıdır (C.K. 2233-2248).

İnsan, gece gündüz, kış bahar demeyip buna ulaşmak için uğraşmalı, Hz. Peygamber’in yoluna canını feda etmelidir. Zira İslam’ın kapısına onun eşiğinden ulaşılır. Kim onun yüzünü görürse Allah onu cehennem ateşinden uzak tutar. Onun sureti insan olmasına karşın kendisi insan değildir. O yer gibi sakindir de ondan ayrı olan gönül titrer, türlü türlü nidalar eder. O, şüphesiz Allah’ın elidir. Yoluna can ve başın kurban olduğu Peygambere her kim ulaşırsa aşk ateşinde yanarak pişer (C.K. 2250-2260).

Anlaşıldığı üzere bu hikâye, *Mesnevî*’nin 36 beyitlik giriş kısmının tafsilatlı bir anlatımından ibarettir. Halvetî, Mevlânâ’nın sözlerini kendisince

açıklamaya ve tevil etmeye çalışmıştır. *Risâle-i Fakriyye*'de yer alan "*Hikâyet-i Hâce Bâ-Tûtî*" adlı hikâye *Mesnevî*'nin I. cildinde yer alan "*Bir tacirin ticaret için Hindistan'a gitmesi ve mahpus papağanından Hindistan'daki papağanlara selam ve haber götürmesi*"nin tercümesidir.³⁰ Mevlânâ *Mesnevî*'sinde bu hikâyeyi 372 beyitle; Halvetî ise 71 beyitle aktarmıştır. *Risâle-i Fakriyye*'de yer verilen şekli ile hikâyeye şöyledir: Geçmiş zamanda bir şeyh ve bu şeyhin bir tutisi vardır. Hindistan'a gitmeye karar veren şeyh, çevresindeki herkese isteklerini sorar. Sıra tutisine gelir ve tuti ondan oradaki hem cinslerine selamını iletmesini, onun kafes içinde şekerle kaldığını, hapsediğini söylemesini ve onların ne hâlde olduklarını görüp gelmesini diler (R.F. 259-271):

Didi kim dilerem senden ol ile

Varıncağ Hâk Ta'âlâ 'avnı-y-ıla

Benüm cinsümden anda görür iseñ

Diyesin bu za'îfden bulur-iseñ

Degüresin selâm anlara bizden

Şu vaktün kim irişesin bu yüzden

Dahı hem diyesin habs olduğumı

Ķafesde şeker-ile kaldüğümı

Olar seyr itdüğünü murğzârda

Diyesin zevklerin hem ol diyârda (R.F. 267-271)

Şeyh Hindistan'a ulaştınca kırdaki dolaşan papağanlara tutisinin sözlerini iletir. Onlardan bir papağan ansızın düşüp can verir. Tacir söylediklerine pişman olur. Eve dönünce yaşadığı durumu tutiye de anlatır. Bu sözleri duyan tuti o anda can verir. Tacir bu duruma çok üzülür ve papağını kafesten çıkarır. Ancak ölü taklidi yapan papağan bir anda dirilerek şeyhin elinden uçup gider (R.F. 272-290):

³⁰ Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 86-96. Aynı hikâye, Gülşehrî'nin *Mantku't-tayr* adlı mesnevîsinde de *Mesnevî*'den alıntıyla, *Dâstân-ı Tütî-i Hâce* (*Hocanın Papağan Hikâyesi*) başlığı ile yer almaktadır: Yavuz, *Mantku't Tayr*, C. I, s. 197-213.

H'âce sordı tūṭīye vardı ḥāli
Ne oldı-y-ısa anda didi bāli

Hemān-dem işidicek tūṭī öldi
Nedāmet buldı ḥ'âce melül oldı

Çıkardı anı kafesden aldı_eline
Bu sırra kim ki_irür cānı sevine

Elinde tutar-iken ḥ'âce anı
Ṭūṭī dirilüben uçdı revānī

Çıkup oturdı evüñ bacasında
H'âce kaldı yüregi acısında (R.F. 283-287)

Bu hikâyede esas söylenmek istenen, “ölmeden önce ölmek”tir. Haceden kasıt sultanın aklıdır; Hindistan’dan kasıt kalp, sır makamı; mahbes-i candan kasıt cismiyyet, kafesten kasıt nefis; tutiden kasıt can; gıdadan kasıt ilm-i zevktir. Bu ilmin kaynağı da sonu da birdir. Bu ilmin kaynağı, Ruhü'l-Kudüs’tür. Kişi bu ilim için vücuda köledir ve onun için secde eder, farz olan namazı, orucu, haccı vb. ibadetleri yapar. Böylece kişi, zevk ilmine can ve gönül vererek tuti gibi şeker yer (R.F. 291-330). Hikâye, *Mesnevî*’de yer alan hikâyenin özeti gibidir. Beyit sayısındaki farklılık da bundan kaynaklanmaktadır. Olay örgüsü bakımından iki hikâyenin herhangi bir farklılığı bulunmamakla beraber, *Mesnevî*’de yer alan hikâyede olaylar aktarılrken geçiş kısımlarında Feriduddin-i Attar’ın bir beyitinin şerhi verilmiş, Hz. Musa’ya sihirbazların “Önce asanı yere sen at.” diyerek hürmet göstermeleri anlatılmış, Hakim Senaî’nin hikâye ile bağlantılı bir sözünün manası verilmiş, kıskançlıkla ilgili bir Hadis-i Şerifin anlamı açıklanmış, hikâyenin bitiminde ise “Allah’ın dilediği olur, dilemediği olmaz.” Hadis-i Şerifinin tefsiri yer almıştır.³¹ Tüm bu ayrıntılar, Halvetî’nin anlattığı hikâyede yer almamıştır.

Risâle-i Fakriyye’de yer alan “*Hikâyet-i Çûbân*” adlı hikâye, *Mesnevî*’nin II. cildinde “*Musa aleyhisselama bir çobanın münacatının çirkin görünmesi*” başlığı ile verilmiştir.³² Şair, bu hikâyeyi *Mesnevî*’den aktardığını şöyle ifade etmektedir:

İşid imdi diyeyin bir hikâyet
Ki vardur Meşnevî’de bu rivâyet (R.F. 678)

³¹ Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 88-96.

³² Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 206-210.

Mesnevî'de 159 beyitle anlatılan bu hikâye, *Risâle-i Fakriyye*'de 125 beyitte anlatılmıştır. Hikâye şöyledir: Hz. Musa, kendi kendine zikre dalan bir çoban görür ve onun yanına giderek zikrine kulak verir. Çoban zikrinde der ki: “Nerede olduğunu bilip yanına geleydim, taze sağılmış sütü sana vereydim. Gece yatman için sana yer düzeydim. Elbiseni çıkarayım, bitini kırayım, çarığımı sökük bırakmayayım, yamalıklarını dikeyim. Koyunlarım sana kurban olsun.” (R.F. 678-686):

Bileydüm kandalıguñ vara-y-ıdum
Şağılmış südi saña vire-y-idüm
Elüñ öpübeni başa koyam ben
Yirüñ düzem kaçan kim yatasın sen
TONUñı çıkaram bitüñi kıram
Şağıncağ ilk südimi [saña] virem
Komayam çaruğuñı kim sökile
Yamalıkları tağı olup dökile
Koyunlarum [hep] olsun saña kurbân³³
Olur bağrum seni añdukça biryân (R.F. 682-686)

Bu zikri işiten Hz. Musa, ona bunları kime dediğini sorar ve yeri göğü yaratan Allah için dediğini öğrenince onun küfre girdiğini, hemen tövbe etmesini söyler. Çoban bu hâle çok üzülür, canı yanar ve yabana kaçır. Buna mukabil Allah, Hz. Musa'ya haber yollar ve “Bana dost olan bir kişinin kalbini neden kırdın?” der ve çobanın gönlünü almasını ister (R.F. 687-699).

Emir geldi i Mūsā n'itdün anı
Baña ayranlu südlü dost kanı
Saña didüm ki dostlar düzesin sen
Didüm mi dostı benden üzesin sen
Nazar eylemezüz biz kıl ü kâle
Gerekdür şâfî dil kim baña gele
Çübānuñ gönlini algıl yürü var
Yoğ-ısa hālün olur katı düşvār (R.F. 696-699)

³³ “saña: saña olsun”

Hz. Musa çobanı arar ve bulduğu vakit ona: “Gel, küfrünü İslam’a tebdil et.” der. Çoban kendisini bırakmasını, kendisinin sülukunun sidreye olduğunu, O’na canının daima kurban olduğunu ifade eder (R.F. 687-708).

Şair, bu hikâyeyi şöyle tevil etmiştir: Hz. Musa’dan kasıt rehber, çobandan kasıt can, koyundan kasıt köle olmak, süttten kasıt kalp ve ruhun gıdası olan hikmet ve irfan, yer düzmekten kasıt gönlü pak eylemek, hizmet etmektir. Don (elbise)dan kasıt Allah’ın sıfatları, çarıktan kasıt Allah’ın lütfu ve kahrıdır (R.F. 700-803). Hikâye, bu şekli ile olay bakımından *Mesnevî*’de yer alan hikâyeden farklı değildir.

“*Hikâyet-i Gürg ü Şîr ü Rûbâh*” da *Mesnevî*’nin I. cildinde “*Bir Kurt ile Tilkinin, Arslanın Hizmetinde Avlanmaları*” başlığı ile anlatılmaktadır.³⁴ Şair bu hikâyeyi de *Mesnevî*’den aldığını şöyle kaydetmiştir:

İşit ol Meşnevî’den bir hikâyet
İdeyin kıluban seni ri’âyet (R.F. 803)

Mesnevî’de 112 beyitte anlatılan bu hikâye, *Risâle-i Fakriyye*’de 96 beyitte anlatılmıştır. Hikâye şöyledir: Bir aslan, bir kurt ve bir tilki avlanmak niyetiyle dağa tuzak kurmaya giderler. Birbirlerine yardım ederek avlanacak ve av hayvanlarını yakalayacaklardır. Avlanmayı bitirerek dağdan ormana gelirler. Aslan kurda, avladıkları hayvanları adaletli bir şekilde bölüştürmesini söyler (R.F. 804-806):

Meger bir gün ki gürg ü şîr ü rûbâh
Şikâra ’azm kıldılar çü hem-râh
Geyik tavşan u keklik avladılar
İşit ol bed-hûları n’eylediler
Dönüp aslan didi kurda eyâ yâr
Şu homı eyle taksîm bize tur var (R.F. 804-806)

Aslan onlara verdikleri lütuf sebebiyle kibirlendiklerini anlar. Kurt aslana geyik, kendisine tavşan ve tilkiye de kekliğin verilmesini uygun görür. Aslan bu taksime karşı çıkar. Bölüştürmede terbiyesizlik ettiğini düşünerek kurdun başını koparır. Sonra tilkiye dönerek bölüştürme işini onun yapmasını ister. Tilki de geyiği, tavşanı ve kekliği, aslanın önüne koyarak bunların onun hakkı olduğunu söyler. Aslan ise buna karşılık kendisinin ne yiyeceğini sorunca tilki kendisine çekirge ve kurbağanın yeterli olduğunu ifade eder. Aslan tilkiye bu adilâne taksimi nereden

³⁴ Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 129-132.

öğrendiğini sorunca tilki de kurdun hâlimden demiştir (R.F. 807-828). Halvetî bu hikâyeden hisse alınması gerektiğini şöyle belirtir:

Gel imdi hisse al bundan i dervîş

Geçüp aşdâf[ı] dürr-i bahra iriş

Şu deñlü didi ol Mollâ-yı Rûmî

Ki kırkuda meger kim nefis-i şümü (R.F. 824-825)

Şair, hikâyeyi şöyle tevil etmiştir: Nefisteki kötü huylardan aslandan kasıt zulüm, kurttan kasıt haset, tilkiden kasıt arabozuculuktur. Nefisteki iyi huylardan keklikten kasıt yumuşaklık, tavşandan kasıt kalbin mutluluğu, keklikten kasıt anlayışlılıktır (R.F. 829-900). Muhteva bakımından bu hikâye, *Mesnevî*'de yer aldığı şeklienden herhangi bir farklılık göstermemektedir.

Mesnevî kaynaklı bir diğer hikâye de “*Hikâyet-i Emîr*”dir. Bu hikâyeye de *Mesnevî*'nin I. cildindeki “*Bir padişahın bir cariyeye âşık olması ve cariyenin hastalanmasıyla padişahın tedavi için tedbir alması*” başlıklı hikâyeden alınmıştır.³⁵ *Mesnevî*'de 217 beyitle anlatılan bu hikâye, *Risâle-i Sûfiyye*'de 112 beyitte aktarılmıştır.

Hikâye şöyledir: Bir cariyeye âşık olan padişah onu sarayına aldırır, fakat cariyeye hastalanır. Doktorlar çare bulamaz (R.S. 690-701):

Ne deñlü hükmi altında tabîbân

Var-ısa şeh getürdi tâ ki dermân

Bula kırnağ kavuşa cânına cân

Kim oldur der-zemîn ol cân-ı şulţân

Tabîbân 'acze vardı şihhate yol

O kırnağ bulmadı añla bunı_ iy kul (R.S. 699-701)

Padişah, cariyeyi tedavi eden hekimlerin çaresiz kaldığını görünce, mescide giderek dua etmek ister. Dua ederken uyuyakalan şeyhin rüyasına bir müjdecî gelerek kendisine derdine derman bulacak bir hekim geleceği haberini verir. Nabza bakarak hastalıkları tespit eden bu hekim, hastalığı bulur ve kızın Semerkant'tan bir şahsa âşık olduğunu anlar. Cariyenin âşık olduğu kişiyi saraya getirirler. Sevgilisinin gelişi cariyeyi iyileştirir. Ancak hekim, o adama bir zehir içirir. Adam yavaş yavaş bedenen çöker ve bunu gören cariyenin sevgisi gider (R.S. 702-742).

³⁵ Mevlânâ, *a.g.e.*, s. 44-49.

İçürdi zergere dönüp o dervîş

Şarâb kim sırrına cehd ile iriş

O zerger dahı çünkim içdi anı

Marîz olup iridi ol revânı

Kaçan [kim] gördi kırnaç hâlin anuñ

Şovudi kaçdı andan kalbi_o cānuñ (R.S. 740-742)

Hikâyenin tevil kısmına geçecek olan şair, hikâyesinin kaynağını da burada kaydeder:

Çıkardum Meşnevî'den bunı şūfî

Ki te'vîl idem aña olma kūhî (R.S. 744)

Hikâye, dünya sevgisi üzerinden tevil edilmiştir. Dünya da gözümüze güzel görünen bir sevgili gibidir. Padişaktan kasıt can, cariyeden kasıt nefis, mescitten kasıt gönül, hekimden kasıt velilik nuru, kuyumcudan kasıt irfan nurudur (R.S. 745-801). Bu hikâye de muhteva bakımından, *Mesnevî*'de yer aldığı şekilden herhangi bir farklılık göstermemektedir.

Cemâl-i Halvetî, *Mesnevî*'den aldığı hikâyeleri genellikle özet şeklinde vermiş ve *Mesnevî*'deki usul ile hikâyenin teviline ve öğüt kısmına geçmiştir. “*Hikâyet-i Sultân Mahmûd-ı Gaznevî*” *Mesnevî*'de 305 beyitte, *Cevâhirü'l-kulûb*'da 33 beyitte; “*Hikâyet-i Hâce Bâ-Tûtî*” *Mesnevî*'de 372 beyitte, *Risâle-i Fakriyye*'de 71 beyitte; “*Hikâyet-i Çübân*” *Mesnevî*'de 159 beyitte, *Risâle-i Fakriyye*'de 125 beyitte; “*Hikâyet-i Gürg ü Şîr u Rubah*” *Mesnevî*'de 112 beyitte, *Risâle-i Fakriyye*'de 96 beyitte ve “*Hikâyet-i Emûr*” *Mesnevî*'de 217 beyitte *Risâle-i Sûfiyye*'de 112 beyitte aktarılmıştır.

Tüm bu bilgilerin ışığında şunu söylemek gerekmektedir: Bu çalışma ile zikredilen mutasavvıf şairin mesnevîlerinde yer alan mühim bir hususa dikkat çekilmiştir. Bu husus, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde yer alan hikâyelerden 5'inin Cemâl-i Halvetî'nin mesnevîlerinde yer alması, böylelikle yazıldığı tarihten itibaren kaynak ve ilham olarak başvuru Mevlânâ ve *Mesnevî*'sinin, XV. yüzyılın mutasavvıf şairlerinden Cemâl-i Halvetî tarafından da kaynak olarak kullanılmasıdır. Cemâl-i Halvetî'nin bu hikâyelere üç mesnevîsinde yer vermesinin yanında *Cevâhirü'l-kulûb* adlı eserinde *Mesnevî*'nin 1. ve 3. beyitini zikrettiğine değinmek de yerinde olacaktır.³⁶

³⁶ Sarioğlu, *a.g.t.*, s. 590.

KAYNAKÇA

ALPTEKİN SARIOĞLU, Leylâ, *Cemâl-i Halvetî'nin Tasavvufî Mesnevîleri Metin-İnceleme*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013.

Âşık Paşa, *Garib-nâme*, (Haz. Kemal Yavuz), Türk Dil Kurumu Yay., C. 1/1, Ankara 2000.

BİLGİN, A. Azmi, "Mevlana ve Çevresi", *Çağdaşımız Mövlana*, Bakı- 'Oğuz Eli'-2008, s. 22-39.

CUNBUR, Müjgân, "Çelebi Halife Cemal-i Halvetî'nin Hayatı ve Eserleri", *Aksaray ve Cemalettin Aksarayî Sempozyumu*, (Haz. Ruhi Özkanlı), Aksarayî Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 79-89.

ÇAKMAK, Muharrem *Cemâl-i Halvetî Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Düşüncesi ve Cemâliyye Kolu*, (Atatürk Üniversitesi Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Erzurum 1999.

ÇELEBİOĞLU, Âmil, "XIII-XV (İlk Yarısı) Yüzyıl Mesnevîlerinde Mevlâna Tesiri", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, MEB., 1998.

ÇELEBİOĞLU, Âmil, *Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. yy.'a kadar)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999.

ÇELİK, İsa, "Mevlanâ'nın Mesnevî'sinin Tercüme ve Şerhleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 19, Erzurum 2002, s. 71-93.

DEMİREL, Şener, "Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 5, S. 10, 2007, s. 469-504.

Derviş Hayâlî, *Ravzatü'l-envâr*, (Haz. M. Fatih Köksal), Kitabevi Yay., İstanbul 2003.

GÜLEÇ, İsmail "Mevlana'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler", *İlmî Araştırmalar Dil ve Edebiyat İncelemeleri*, S. 22, Güz 2006, s. 135-154.

Gülşehrî'nin Mantuku't-Tayr'ı (Gülşen-nâme) Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma, (Haz. Kemal Yavuz), Kırşehir Valiliği Yay., Ankara 2007, C. 1.

MAZIOĞLU, Hasibe, "Mesnevî'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri", *Bildiriler, Mevlâna'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlâna Semineri 15-17 Aralık 1973*, Ankara, s. 275-296.

Mevlânâ, *Mesnevî-i Şerîf, Tam Metin*, (Mütercim Süleyman Nahifî), (Sadeleştiren Âmil Çelebioğlu), Timaş Yay., İstanbul 2007.

ÖZTÜRK, Ali, *XVI. Yüzyıl Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*, (AÜ, SBE, Doktora Tezi), Ankara, 2003.

Pîr Muhammed Erzincânî, *Makâmâtü'l-Ârifîn ve Ma'ârifü's-Sâlikîn*, (Haz. Necdet Okumuş), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1992.

ŞÜKÜROV, Zaur, *XV. Asır Mutasavvıf Şairlerinden Bahaüddin Erzincânî ve Makâmâtü'l-Ârifîn ve Ma'ârifü's-Sâlikîn Adlı Eseri*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2004.

TOPAL, Ahmet, “Mesnevî'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 14, S. 32, 2007, s. 39-51.

UZUN, Mustafa, “Dede Ömer Rûşenî”, *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 81-83.

YAVUZ, Kemal, “Türk Edebiyatında Mesnevî'den İlk Tercüme Hikayeler ve Bazı Dikkatler”, *Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni*, 15-17 Aralık 2001.

YENİTERZİ, Emine, “Klasik Türk Edebiyatı Ahlâkî Mesnevîlerinde Mevlâna'dan İzler”, *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu*, SÜSAM Yay., s. 11-27.

